

mgr MARTA DERLICKA
Centralny Instytut Ochrony Pracy

Bezpieczeństwo i ochrona pracy w małych firmach

*Praca wykonana w ramach Strategicznego Programu Rządowego pn.
„Bezpieczeństwo i ochrona zdrowia człowieka w środowisku pracy”
dofinansowanego przez Komitet Badań Naukowych w latach 1995-1998*

Bezpieczeństwo i ochrona zdrowia pracowników w małych zakładach pracy zależy przede wszystkim od pracodawców, którzy w swoim zakładzie decydują o wszystkim. Właściciele podejmują decyzję o poprawie warunków pracy, inicjują wszelkie działania w tym zakresie, ustalają zasady i metody mające służyć poprawie warunków. (Derlicka, 1992). Pracownicy na ogół godzą się na warunki stawiane przez pracodawcę, gdyż również dla nich najważniejszy jest zysk (wypłata i utrzymanie pracy).

Nowy kodeks pracy, który obowiązuje od czerwca 1996 r., zwiększa szansę na poprawę tego stanu rzeczy. Określenie obowiązków wszystkich pracodawców (bez względu na formę własności), zobligowanie ich do zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy jest ułatwieniem w egzekwowaniu wielu działań. Ale oprócz kontroli z zewnątrz potrzebna jest świadomość pracodawców o istnieniu zagrożeń i ich konsekwencjach, umiejętność ich oceny, analizy i zmniejszenia lub, jeśli to możliwe, eliminowania. Poza tym jest duża grupa zakładów najmniejszych, do których kontrole państwowe docierają bardzo rzadko lub w ogóle. Popularyzacja problematyki bezpieczeństwa i ochrony zdrowia człowieka wśród tych właśnie zakładów jest szczególnie ważna w dążeniu do kształtowania optymalnych warunków pracy w zakładach. Chodzi tu przede wszystkim o udostępnianie pracodawcom jasnych i zwięzłych informacji, motywujących do podejmowania działań na rzecz warunków pracy, dostarczających wiedzy o „chorobie” zakładu, jeśli taka będzie miała miejsce i o możliwościach (sposobach) jej wyleczenia.

Źródłem informacji o najmniejszych zakładach w Polsce są przede wszystkim wyniki kontroli przeprowadzanych przez Państwową Inspekcję Pracy oraz badania nad zakładami zatrudniającymi do 5 osób, przeprowadzone przez Główny Urząd Statystyczny.

Pod nadzorem Państwowej Inspekcji Pracy znajduje się ponad 1 mln zakładów zatrudniających do 10 pracowników. W zakładach tych pracuje ponad 2,5 mln osób. Firmy te stanowią 87,2% wszystkich zakładów nadzorowanych przez PIP, a zatrudnieni w nich pracownicy - 22,4% wszystkich osób zatrudnionych w nadzorowanych zakładach.

Kontrole przeprowadzane przez Państwową Inspekcję Pracy wykazują, że najwięcej nieprawidłowości w zakresie warunków pracy występuje w małych zakładach pracy zatrudniających do 50 pracowników. Przy bardziej szczegółowej analizie wyników kontroli często okazuje się, że nieprawidłowości dotyczą w znacznym stopniu zakładów najmniejszych, zatrudniających do 10 osób. Kontrole PIP wskazują również, że wysoki poziom zagrożeń zawodowych występuje zwłaszcza w zakładach produkujących artykuły spożywcze, drewno i wyroby z drewna, maszyny i urządzenia, a także w zakładach budowlanych. Są to branże, w których znaczny procent stanowią firmy najmniejsze, zatrudniające mniej niż 10 osób.

Źródłem danych o zbiorowości najmniejszych podmiotów (do 5 zatrudnionych) jest w Polsce rejestr Regon. W roku 1995 zarejestrowano 1 910 000 przedsiębiorstw (osoby cywilne i spółki cywilne zatrudniające do 5 pracowników). Jak się okazało, 42% z tych zakładów nie prowadziło działalności w badanym roku. Do listopada 1995 roku rejestrując się w regonie podmioty nie miały obowiązku informowania urzędów statystycznych o zmianach zachodzących w firmie czy o jej likwidacji. Zmieniło się to w listopadzie 1995 r., kiedy weszła w życie nowa *Ustawa o statystyce publicznej* (obowiązek informowania urzędów statystycznych o zachodzących zmianach w ilości zatrudnionych, formie własności, rodzaju prowadzonej działalności lub o likwidacji). Wśród 42% zakładów, które pomimo zarejestrowania nie prowadziły działalności, 26% uległo całkowitej likwidacji, a 13% zawiesiło działalność. Zjawisko likwidacji najsilniej

występuje w jednostkach handlowych i gastronomicznych (ok. 30%), a następnie w jednostkach prowadzących działalność przemysłową, budowlaną i transportową (ok. 24%). Najwięcej przedsiębiorstw zlikwidowanych obserwuje się wśród firm, w których pracowała na stałe 1 osoba (ok. 60%) oraz 2 osoby (ok. 39%). Potwierdza to większą stabilność przedsiębiorstw o większej liczbie pracujących osób.

Szacuje się, że w 1995 roku liczba małych przedsiębiorstw zatrudniających do 5 pracowników (tylko osoby fizyczne i spółki cywilne) wyniosła ok 1 057 000. Prawie połowa z nich zajmuje się działalnością handlową i gastronomiczną (47%), ok. 14% prowadzi działalność przemysłową, ok. 10% zajmuje się transportem a 9% budownictwem. Pozostałe firmy (16%) prowadzą działalność bardzo zróżnicowaną, która obejmuje m.in.: edukację, obsługę nieruchomości, działalność w zakresie wynajmu i prowadzenia interesów, usługi prawnicze, doradztwo podatkowe, usługi z zakresu księgowości, reklamy, usługi komunalne, usługi dla ludności (fryzjerskie, pralnicze, pogrzebowe, kosmetyczne) itp. (GUS, 1996).

[Tabela](#) ilustruje strukturę liczby małych przedsiębiorstw wg rodzaju działalności w 1995 roku.

STRUKTURA LICZBY MAŁYCH PRZEDSIĘBIORSTW ZATRUDNIAJĄCYCH DO 5 PRACOWNIKÓW - WG RODZAJU DZIAŁALNOŚCI W 1995R.

Rodzaj działalności	% małych przedsiębiorstw
Handel i gastronomia	47
Przemysł	14
Transport	10
Budownictwo	9
Ochrona zdrowia	4
Pozostałe	16

Działalność handlowa i gastronomiczna

Działalność ta jest najbardziej popularna wśród małych firm zatrudniających do 5 pracowników. Zakładów takich jest ok. 500 000.

Największy przyrost nowych firm obserwuje się wśród hurtowni produktów rolnych, sklepów kosmetycznych i toaletowych, hurtowni kosmetyków i środków farmaceutycznych, salonów samochodowych, sklepów z meblami i sprzętem oświetleniowym, placówek prowadzących działalność hotelarską i gastronomiczną oraz piekarni i cukierni. W przeliczeniu na jeden zakład najczęściej osób pracuje w restauracjach, hotelach, motelach, na stacjach benzynowych oraz w hurtowniach napojów bezalkoholowych i alkoholowych (średnio 3 osoby).

Działalność przemysłowa

Przedsiębiorstwa przemysłowe stanowią ok. 14% małych firm zatrudniających od 1 do 5 pracowników. W ostatnim roku najczęściej zakładów powstało wśród produkujących części i akcesoria do sprzętu transportowego oraz wśród zakładów papierniczych. Największy procent stanowią zakłady zajmujące się produkcją drewna i wyrobów z drewna oraz produkcją odzieży, wyrobów metalowych, mebli oraz artykułów spożywczych i napojów.

Budownictwo

Udział firm budowlanych w całej zbiorowości małych firm wynosi ok 10%. Dominują wśród nich przedsiębiorstwa zajmujące się budową domów, wykonywaniem pokryć i wiązań dachowych oraz zakłady wykonujące instalacje budowlane. Firmy, w których pracują tylko właściciele i pomagający członkowie rodzin stanowią 76% wszystkich przedsiębiorstw budowlanych.

Transport, gospodarka magazynowa i łączność

Firmy prowadzące działalność z tego zakresu stanowią, podobnie jak budowlane, ok.10% wszystkich małych firm. W 1995 roku działało ich ponad 100 tys. Blisko 60% przedsiębiorstw tej kategorii zajmuje się przewożeniem ładunków samochodami ciężarowymi lub wynajmem ciężarówek. W firmach tych znajduje pracę przeszło 85% wszystkich osób zatrudnionych w transporcie. Działalność transportowa w ostatnich latach stale się rozwija, o czym świadczy zarówno wzrost liczby przedsiębiorstw, jak i liczby zatrudnionych.

Wśród krajów Unii Europejskiej jest ok. 15 mln małych i średnich zakładów (Theisen, 1996). Prawie 14 mln z nich to zakłady zatrudniające mniej niż 10 pracowników. Według badań przeprowadzonych na próbie 1132 przedsiębiorstw z 8 krajów europejskich (Froehlich, Pichler, 1988), w sektorze drobnej wytwórczości dominują przedsiębiorstwa rodzinne. W Austrii np. prawie połowa rozpoczynających działalność wywodzi się z rodzin prowadzących już mały biznes. Liczba osób, które decydują się podjąć działalność na własne ryzyko stale wzrasta. Tendencja ta występuje również w innych krajach Europy. Tłumaczy się faktem, iż gwarancja pracy w dużych zakładach nie jest dziś tak duża jak dawniej. Z drugiej strony znacznie wzrasta prestiż społeczny osób podejmujących samodzielną działalność (Hebda, 1993).

Bezpieczeństwo pracy i ochrona zdrowia pracowników w zakładach najmniejszych (zatrudniających do 10 pracowników) jest problemem, z którym boryka się wiele krajów europejskich. Możliwości kontroli tych zakładów przez państwowe inspekcje są na ogół niewielkie (w Niemczech np. kontrola małego zakładu przez inspektora przypada raz na 8-10 lat.). Z kolei przepisy prawne, które obligują do powoływania w zakładach delegatów (inspektorów) ds. bezpieczeństwa dotyczą na ogół zakładów zatrudniających powyżej 10 pracowników.

Wiele miejsca poświęcono tej tematyce na międzynarodowym sympozjum nt. ochrony pracy, zorganizowanym przez Heskie Ministerstwo ds. Kobiet, Pracy i Polityki Socjalnej we Frankfurcie n/Menem w 1996r. W czasie sympozjum mówiono o trudnościach związanych z małymi firmami i zapewnieniem w nich bezpiecznych warunków pracy.

Przedstawiono kilka możliwych systemów organizacji ochrony pracy w firmach najmniejszych. Oto one:

System samokontroli propagowany przez Unię Europejską (Theisen, 1996) polega na opracowaniu tzw. branżowych list kontrolnych bezpieczeństwa, które mają za zadanie ułatwić przeprowadzenie analizy zagrożeń w małym zakładzie pracy. Listy takie zostały już opracowane dla kilku branż. Każda z nich składa się z czterech części dotyczących:

- prawdopodobieństwa wystąpienia określonych problemów,
- możliwych działań, z których pracodawca może wybrać najbardziej odpowiednie dla zakładu,
- wskazówek i informacji dotyczących przepisów prawnych,
- terminów realizacji określonych zaleceń.

Na przykład lista dla dekarzy podzielona jest na 4 kolumny:

1. możliwe problemy z przykładami dla branży dekarzkiej (podane są urzędnicy);
2. pytania i wskazówki, które mają ułatwić pracodawcy rozpoznanie zagrożenia;
3. sprawdzone działania, które pracodawca może wybrać - najodpowiedniejsze dla siebie (są tu również przepisy prawne);
4. wskazówki i dalsze informacje dotyczące przepisów (każdy kraj może mieć inne).

Z założenia praca "nad listą" nie może zabierać pracodawcy więcej czasu niż 2-3 godz.

System tradycyjny (Schwappach, 1996) polega na wprowadzaniu elementów szkolenia z zakresu ochrony pracy do programów szkoleń mistrzów.

W Niemczech przeciętna wielkość zakładu rzemieślniczego to 12 osób. Liczba zatrudnionych w rzemiośle wzrasta z roku na rok. W 1995 wynosiła 6,2 mln osób. Z uwagi na dużą różnorodność zakładów nie można opracować jednego wzorca ochrony pracy. W większości takich zakładów majstrowie są jedynymi decydentami i nie zatrudniają pełnomocników ds. bezpieczeństwa pracy. W programie szkoleń dla mistrzów zawarte są elementy z zakresu bezpieczeństwa. Znajomość tej problematyki jest warunkiem

uzyskania dyplomu mistrza. Mistrzowie muszą być świadomi znaczenia prewencji w zakładzie pracy i roli, jaką sami odgrywają w zapewnieniu bezpieczeństwa pracownikom.

System ASCA (idealny model ochrony pracy w przedsiębiorstwie) dla małych przedsiębiorstw (Kliemt, 1996) został stworzony w Hesji w 1993 roku. Jest to system kontrolny zewnętrzny, opierający się na rozmowach (wg szczegółowo przygotowanego zestawu pytań) ze wszystkimi osobami zajmującymi się w zakładzie ochroną pracy (z pełnomocnikiem ds. bezpieczeństwa, lekarzem, przedstawicielem rady zakładowej itd.). Można z tego programu wybrać pewne fragmenty, które będą miały zastosowanie w małych zakładach. Oczywiście jest, że w małym zakładzie :

- nie ma możliwości delegowania zadań z zakresu ochrony pracy na inne osoby, bowiem zakład taki nie zatrudnia pełnomocników ds. bezpieczeństwa,
- pracodawca jest najczęściej jedynym decydentem,
- ochrona pracy konkuruje z problemami z zakresu ochrony środowiska, zatrudnienia, konkurencyjności.

Dlatego należy zwrócić uwagę, że uzyskane dane mogą być niepełne, bowiem będą pochodziły tylko od pracodawcy i ewentualnie od pracowników. Wynik tego systemu w dużej mierze będzie zależał od świadomości pracodawcy i jego zrozumienia dla spraw ochrony pracy.

System promowany przez firmy ubezpieczeniowe zrzeszeń zawodowych (Scheuermann, 1996) polega na tym, że firmy ubezpieczeniowe realizujące ubezpieczenia od wypadków przy pracy i chorób zawodowych przeprowadzają kontrolę stanu bezpieczeństwa w zakładzie, analizują przyczyny wszelkich wypadków w firmie i chorób zawodowych. Opracowują również przepisy dotyczące prewencji. Firmy ubezpieczeniowe prowadzą dla pracodawców liczne szkolenia i akcje popularyzujące rolę bezpieczeństwa w zakładzie pracy.

System kontraktowy (Littinski, 1996) W koncernie Schella na przykład obok pracowników firmy, zatrudniani są często pracownicy firm kontraktowych. Zdarzało się wśród nich bardzo dużo wypadków. W związku z tym na zakłady kontraktowe nałożono obowiązek złożenia deklaracji dbania o stan bezpieczeństwa pracy, a także obowiązek posiadania certyfikatu. Została opracowana lista pytań, dotycząca ochrony pracy. Po udzieleniu odpowiedzi na wszystkie pytania z 10 części tej "check listy" firma zdobywała określoną liczbę punktów. Na tej podstawie uzyskiwała certyfikat częściowy lub całkowity. Tylko zakłady posiadające certyfikat mogą współpracować z koncernem Schella.

Dyskusja nad systemami ochrony pracy w małych zakładach doprowadziła do generalnego wniosku, że jedyną drogą do zapewnienia w małych firmach (zatrudniających do 10 pracowników) zdrowych i bezpiecznych warunków pracy jest ustawiczne dostarczanie pracodawcom wiedzy motywującej do podejmowania działań na rzecz bezpiecznych warunków pracy, uświadamianie możliwości występowania ryzyka, uczenie oceny tego ryzyka i sposobów zapobiegania.

Centralny Instytut Ochrony Pracy, mając na uwadze stan świadomości pracodawców w małych przedsiębiorstwach w Polsce oraz brak na rynku łatwo dostępnych materiałów samokształceniowych z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy dla poszczególnych rodzajów działalności gospodarczej, opracował branżowe zestawy materiałów informacyjno-popularyzacyjnych dla wybranych branż. Są to:

- przemysł spożywczo-przetwórczy
  - piekarnictwo
  - przetwórstwo owoców i warzyw
  - przetwórstwo mięsne
- budownictwo
- przemysł odzieżowy
- obsługa i naprawy pojazdów mechanicznych
- transport (przewożenie ładunków samochodami ciężarowymi)
- handel detaliczny (sklepy ogólnospożywcze)
- działalność gastronomiczna (restauracje)

W każdym zestawie znajduje się poradnik dla pracodawcy zawierający syntetycznie omówione informacje nt. podstawowych obowiązków pracodawcy (wraz z niezbędnymi odniesieniami do specyfiki branży) oraz

listy kontrolne pozwalające na samokontrolę przedsiębiorcy w zakresie najczęściej występujących zagrożeń i sposobów ich redukcji lub eliminacji w zakładzie. Listy zawierają zbiór pytań związanych z potencjalnymi zagrożeniami występującymi w danej branży oraz sugestie możliwych rozwiązań zmierzających do redukcji (eliminacji) zagrożenia. Oprócz tego zawierają również informacje nt. obowiązujących regulacji prawnych, norm i literatury przedmiotu. Lista kontrolna pozwala na dokonanie oceny stanu bezpieczeństwa pracy w przedsiębiorstwie w sposób profesjonalny przy minimum czasu, jaki musi być w tym celu poświęcony.

Pilotażowe wydanie omówionych powyżej 9 zestawów materiałów informacyjno-popularyzacyjnych dla pracodawców małych przedsiębiorstw przewiduje się na czwarty kwartał br. Planuje się podobne opracowania dla kolejnych 10 branż.

Przykładową stronę z listy kontrolnej dla małych zakładów przemysłu owocowo-warzywnego zamieszczamy poniżej.

ZAGROŻENIA MECHANICZNE I		Wypełniono w dniu:	
Możliwe problemy	Pytania i wskazówki	Działania poprawiające stan BHP	Info
<p>Niebezpieczne ruchome części maszyn i urządzeń</p> 	<ul style="list-style-type: none"> • Czy używane są urządzenia do rozdzielania owoców i warzyw bez osłon nad kołami zępatymi (w przy- padku sprężonego powietrza)? • Czy jest możliwe dostanie się do niebezpiecznego obszaru i skłócenie podczas pracy urządzenia? • Czy jest możliwe dostanie się do niebezpiecznego obszaru i skłócenie podczas innych czynności wykonywanych przy urządzeniu? • Czy używane są one maszyny z niebezpiecznymi ru- chomymi częściami? Jakimi? (osprzętki powietrzne, sprężarki chłodnicze, pilniki, szlifierki-oszkarzki) <p>Zaświadczyć:</p> <p>☐ - jeśli działanie jest już wykonane,</p> <p>☐ - jeśli działanie należy wykonać natychmiast</p> <p>☐ - jeśli działanie należy wykonać w najbliższym czasie</p> <p>na terminie do: .....</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☐ ☐ ☐ Zakupić nowy bezpieczny sprzęt (znak B). ☐ ☐ ☐ zamontować osłony nad kołami zępatymi. ☐ ☐ ☐ sprawdzić skuteczność działania urządzeń za- bezpieczających (w tym: osłony osłonoflu- wujących prac urządzenia przy obrótce osłone pokrywie koła zępatego). ☐ ☐ ☐ oznakować strefy zagrożenia. ☐ ☐ ☐ zamontować urządzenie zabezpieczające. ☐ ☐ ☐ zamontować osłony na niebezpiecznych przekładniach napędowych. ☐ ☐ ☐ zamontować osłony i inne zabezpieczenia na niebezpiecznych elementach. ☐ ☐ ☐ ..... ☐ ☐ ☐ 	<p>P01</p> <p>P02</p>

PIŚMIENNICTWO

- [1] Aronson E.: *Człowiek - istota społeczna*. PWN, Warszawa 1987
- [2] Derlicka M.: *Planowanie poprawy warunków pracy w małych firmach prywatnych*. Bezpieczeństwo Pracy, nr 9, 1993
- [3] *Działalność gospodarcza małych przedsiębiorstw w latach 1993-1995*. GUS, Warszawa 1996
- [4] Dyrektywy Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej dot. Ochrony Pracy. CIOP, Warszawa 1992
- [5]. Hebda S.: *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Austrii*. Przegląd Organizacji, nr 5, 1993
- [6] Kliemt G.: The ASCA - module for small companies. Referat wygłoszony na Międzynarodowym Sympozjum ASCA. Frankfurt, 8-9 1996
- [7] Littinsky R.: Safety certificate for construction and assembly companies - Requirements of the oil industry. Referat wygłoszony na Międzynarodowym Sympozjum ASCA. Frankfurt, 8-9 1996
- [8] Scheuermann K.: Cooperative concepts for enforcing labour protection in small companies. Referat wygłoszony na Międzynarodowym Sympozjum ASCA. Frankfurt, 8-9 1996
- [9] Schwappach J. : Requirements and possibilities of labour protection from the point view of the trade. Referat wygłoszony na Międzynarodowym Sympozjum ASCA. Frankfurt, 8-9 1996
- [10] Theisen R.: Health and Safety at the workplace: guideline for self-checks in small and medium-sized companies. Referat wygłoszony na Międzynarodowym Sympozjum ASCA. Frankfurt, 8-9 1996